

Grzegorz Szamocki

"Herders Neues Bibellexikon", red.
Franz Kogler, Renate Egger-Wenzel,
Michael Ernst, Freiburg im Breisgau
2008 : [recenzja]

Collectanea Theologica 79/3, 223-228

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Franz KOGLER (wyd.), Renate EGGER-WENZEL, Michael ERNST (red.), *Herders Neues Bibellexikon*, Herder, Freiburg im Breisgau 2008, ss. 864.

Leksykon biblijny, czyli słownik encyklopedyczny, który w porządku alfabetycznym i w sposób zwięzły podaje informacje na temat osób, miejsc i przedmiotów występujących w Biblii, a także wiadomości odnośnie do natury Biblii i jej najważniejszych zagadnień teologicznych, już od dawna jest obecny na półkach księgarskich, bibliotecznych oraz w warsztatach biblistów i wszystkich zainteresowanych jak najlepszym zrozumieniem Bożego słowa.

Wśród publikacji tego typu, które ukazały się w Polsce, sławę uzyskał już *Leksykon biblijny* (Vocatio, Warszawa 2001), będący przekładem niemieckiego, opracowanego przez F. Rieneckera i G. Maiera, *Lexikon zur Bibel* (Brockhaus, Wupertal 1994). Niemieckojęzyczne środowisko biblijne wyprodukowało wiele takich dzieł. Oprócz leksykonu wspomnianego wyżej wymienić należy zwłaszcza niezwykle ceniony po dziś dzień *Bibel-Lexikon* opracowany przez H. Haaga (Benziger Verlag, Einsiedeln 1951, 1968²), a także *Das grosse Bibellexikon* (t. I-III, red. H. Burkhardt, Brockhaus, Wuppertal 1987-1989) oraz wielokrotnie wydawany *Praktisches Bibellexikon* A. Grabner-Heidera (Marixverlag, Wiesbaden 2005¹⁴).

Herders Neues Bibellexikon powstał z inicjatywy i pod redakcją biblistów austriackich. Podstawę stanowił dla nich cieszący się wielką popularnością dwutomowy *Das große Salzburger Bibellexikon. Die Bibel A-Z* (red. M. Stubhann, Andreas-Verlag, Salzburg 1985). Nad *Herders Neues Bibellexikon* pracowano zaledwie dwa lata. Głównym motorem i kierownikiem przedsięwzięcia był moderator Katolickiego Bibelwerku (Dzieła Biblijnego) w diecezji Linz Franz Kogler, zaś redaktorami dwóch profesorów Uniwersytetu w Salzburgu – Renate Egger-Wenzel i Michael Ernst. Pierwszy nakład leksykonu, liczący 11000 egzemplarzy, ukazał się w październiku 2008 r. i już się wyczerpał. Dodruk miał dotrzeć do księgarń na początku marca 2009.

Na stronach wstępnych leksykonu (7*-12*) najpierw jest krótka przedmowa wydawcy i redaktorów, potem wykaz skrótów biblijnych (w porządku kanonicznym i alfabetycznym) i ogólnych. Następnie znajdujemy dwie tabele, w których wyjaśniono zasady zastosowanej w leksykonie transliteracji hebrajskiej i greckiej. Kolejna strona przedstawia wykaz ponad czterdziestu autorów (z Niemiec,

Austrii, Szwajcarii, Boliwii, Kanady i Włoch), którzy opracowali hasła leksykonu, a następną wskazówki dla użytkowników.

Strony 1-829 zawierają ponad 5000 artykułów objaśniających hasła i tematy od *Aaron* do *Zyrene*. *Herders Neues Bibellexikon* podaje informacje o wszystkich miejscowościach, osobach i przedmiotach, które odgrywają jakąś rolę w Biblii. Na przykład na stronie 87 jest nazwa „Betan”, która w Biblii występuje tylko w Joz 19,25, a odnosi się do osiedla na wschodnim zboczu Góry Karmel, przydzielonego na mocy losu pokoleniu Aszera. Podobnie na stronie 461 jest „Lakkum”, objaśnione jako miejscowość przy południowej granicy Neftalego w pobliżu Jordanu (Joz 19,33).

Autorzy artykułów dotyczących bardziej znanych miejscowości uwzględniają rezultaty przeprowadzanych w ostatnim czasie badań archeologicznych. Na przykład w odniesieniu do *Bet-Schean* (s. 91) autor (F.V. Reiterer) wspomina o prowadzonych tam pracach wykopaliskowych, które wydobyły na światło dzienne ślady zamieszkania już w IV tysiącleciu przed Chr. Opierając się na świadectwach archeologicznych oraz wzmiankach pozabiblijnych i nielicznych biblijnych, autor artykułu o Bet Szean opisał zwięźle i kompetentnie całą historię tego miasta aż do czasu wojny żydowskiej (66-70 r. po Chr.). W podobny sposób opisywane są inne miejscowości świata Biblii. W przytaczanych informacjach nie widać opowiadania się autorów po stronie poglądów radykalnych, a raczej ograniczanie się do przedstawienia opinii, które zyskały już pewną aprobatę w środowisku specjalistów. I tak przykładowo w odniesieniu do *Megiddo* (ss. 510-511) autor (M. Ernst) pisze o stajniach pochodzących z czasów Achaba, a nie Salomona. Wątpliwości można mieć co do stwierdzenia autora, że dziełem Salomona jest system doprowadzania wody w Megiddo. Archeologia przemawia w tym przypadku raczej za okresem po Salomonie.

W omawianym leksykonie są również informacje na temat miejscowości, o których Biblia nic nie mówi. Wiedza o nich pomaga lepiej zrozumieć środowisko i tło biblijnych wypowiedzi i opisanych zdarzeń. Przykładem może być *Masada* (s. 504). Autor (P. Hofrichter) w krótkim tekście pisze o geografii i historii miejsca, a także o odkrytych przez archeologów pozostałościach najstarszej z zachowanych synagog oraz o fragmentach manuskryptów biblijnych, które wraz z rękopisami z Qumran należą do najstarszych świadectw biblijnego tekstu.

Wśród osób, których imiona stanowią hasło leksykonu, są nie tylko wszystkie postacie, chociażby raz wspomniane w Piśmie Świętym, np. *Elnaam* (s. 173); *Sopater* (s. 702); lecz także te, które w Biblii wcale nie występują, jak np. *Józef Flawiusz* (ss. 393-394). Znalazł się on w leksykonie, ponieważ jego pisma są ważnym źródłem wiedzy historycznej o czasach Jezusa (*Vita, Bellum*

Judaicum) oraz przybliżają biblijną historię (*Antiquitates Judaicae*). Osobom, które według hagiografów odegrały większą rolę, autorzy ich opisów w leksykonie poświęcili odpowiednio więcej miejsca. Na przykład, omawiając postać króla Jozjasza (*Joschija*, ss. 392-393), F.V. Reiterer (autor) podaje nie tylko dane biograficzne judzkiego władcy, jego osiągnięcia i ocenę, jaką mu wystawiono w świętych tekstach, lecz szkicuje również obraz reformy – zasadniczy przedmiot i pole działalności króla – nie pomijając wzmianki o dyskusji biblistów i historyków nad tym, czy reforma wyglądała faktycznie tak, jak ją opisuje 2Krl 22-23. Jest więc mowa o duchowej roli prorokini Chuldy; o przygotowaniu tej religijnej odnowy przez przepowiadanie proroka Sofoniasza i Jeremiasza, którzy wzywali do nawrócenia; o identyfikowaniu znalezionej księgi Prawa z pierwotną wersją Księgi Powtórzonego Prawa (*Urdeuteronomium*); o kulminacyjnym dziele reformy, jakim było zlikwidowanie wpływów religijnych niejahwistycznych oraz centralizacja kultu w Jerozolimie.

Herders Neues Bibellexikon wiele miejsca poświęca związanym ze środowiskiem biblijnym i wzmiankowanym w Biblii przedmiotom, np. pochodnia (*Fackel*, s. 201), stół chlebów pokładnych (*Schaubrottisch*, s. 664), kadzidło (*Weihrauch*, s. 795); roślinom i zwierzętom, np. figa (*Feige/Feigenbaum*, ss. 203-204), trzcina (*Rohr*, s. 636); rozmaite zwierzęta (*Tierwelt*, ss. 743-745); zwyczajom i instytucjom, np. post (*Fasten*, ss. 202-203), święto Purim (*Purim*, s. 611); sanhedryn (*Hoher Rat*, s. 322); zjawiskom naturalnym, np. burza (*Gewitter*, s. 256), mgła (*Nebel*, s. 546), rosa (*Tau*, s. 731); a także pojęciom i koncepcjom teologicznym, jak np. dzień JHWH (*Tag des Herrn/Tag JHWHs*, s. 728), reszta Izraela (*Rest Israels*, ss. 631-632) czy czyściec (*Fegefeuer*, s. 203). W ostatnim przypadku autor (M. Ernst) definiuje i bardzo precyzyjnie, aczkolwiek zwięźle wyjaśnia katolicką naukę o czyścicu, wskazując przy tym na teksty biblijne, które przywoływane są najczęściej jako argumenty pomocnicze na rzecz tej koncepcji.

Oprócz krótszych objaśnień licznych haseł *Herders Neues Bibellexikon* zawiera także ponad 100 dłuższych artykułów szerzej prezentujących niektóre fundamentalne zagadnienia teologiczne i historyczne oraz omawiających wszystkie 73 księgi Starego i Nowego Testamentu. Do tej grupy tekstów należy artykuł o historii Izraela (*Geschichte Israels*, ss. 245-249). Autor (F.V. Reiterer) zamieszcza najpierw swoje uwagi na temat opisanej w Biblii prahistorii (*Urgeschichte*) oraz przedhistorii (*Vorgeschichte*) ludu Bożego, następnie kreśli obraz dziejów biblijnego Izraela. Rozpoczyna od ogólnej charakterystyki ludności kananejskiej i sytuacji politycznej w Kanaanie okresu, który według tradycyjnego datowania miałby być czasem osiedlenia się na tych terenach Izraelitów. Odwołuje się przy tym do tekstów biblijnych i do listów

z El Amarna. Autor sygnalizuje problem rozbieżności między informacjami, jakie na temat najstarszego okresu Izraela podaje Biblia a wynikami badań historycznych, jednak zgodnie z założeniami leksykonu nie referuje rozmaitych poglądów. Mówi ogólnie o stopniowym osiedlaniu się plemion izraelskich i o istnieniu zjednoczonej monarchii. Wspomina o świadectwach asyryjskich, które zgodne są z danymi biblijnymi w odniesieniu do istnienia państwa północnego – Izraela, a zwłaszcza dynastii Omriego. Mówi o strukturze ludnościowej na północy po upadku Samarii oraz o wpływach asyryjskich i reformie religijnej w Judzie. Podkreśla, jak płodny pod względem literackim był powygnaniowy czas odbudowy i narodowego ożywienia, pobudzanego przez środowiska kapłańskie, prorockie i mądrościowe, w którym zebrano i na nowo opracowano stare tradycje. Przedstawiony w leksykonie zarys dziejów Izraela kończy wzmianka o zburzeniu Jerozolimy w 70 r. po Chr.

F.V. Reiterer napisał także odrębny, bardziej teologiczny artykuł na temat zajęcia przez Izraelitów ziemi Kanaan (*Landnahme*, ss. 442-464). Po zwróceniu uwagi na trudności w uzgodnieniu informacji podanych w Biblii z wynikami badań archeologicznych autor stwierdził, że opis biblijny, zwłaszcza zdobycia Jerycha, ma charakter symboliczno-teologiczny. Chodziło w nim przede wszystkim o przedstawienie działania JHWH, który zabezpiecza izraelskie prawo do ziemi (kraju zamieszkania). Izrael ma prawo do „kraju”, ponieważ już dawno otrzymał go od JHWH. Tego rodzaju świadectwo miało przewyższać obawy przed utratą „kraju”, które odżywały w czasach wojny, zwłaszcza z Grekami, gdyż podbite przez nich ziemie były uznawane za bezpośrednią własność ich króla. Biblijnym autorom chodziło zatem nie o historyczną prawdę, lecz o pobudzenie do zaufania Bogu.

Bardzo cennym materiałem *Herders Neues Bibellexikon* są podane w owych dłuższych artykułach wiadomości dotyczące kwestii literacko-teologicznych poszczególnych ksiąg i bloków tekstu biblijnego. Przykładem mogą być informacje na temat Księgi Powtórzonego Prawa (*Deuteronomiumbuch*, ss. 145-146) czy na temat badań nad Pięcioksięgiem (*Pentateuchforschung*, ss. 581-582). Autorką jednego i drugiego tekstu jest M. Häußl. W pierwszym tekście wyjaśnia najpierw grecką/łacińską i hebrajską nazwę księgi. Potem omawia jej podział i treść. Następnie szkicuje historię jej powstania, wykazując, iż chodzi o dłuższy proces rozrostu tekstu i stopniowej, warstwowej nadbudowy. Autorka prezentuje w tym zakresie aktualny stan badań, stwierdzając, że podstawowy materiał z Pwt 5–28 należy wiązać z późnym okresem monarchii; w jego ramach zewnętrznych, czyli w Pwt 1–4 i 29–32, widzieć klamrę łączącą Pwt z deuteronomistycznym dziełem historycznym, a w Pwt 33 i 34 tekst pełniący funkcję zakończenia Pięcioksięgu. Konsekwentnie do tych konkluzji autorka

postrzeża Księgę Powtórzonego Prawa jako klucz dla proponowanych modeli powstania Pięcioksięgu i dla tezy o powstałym na wygnaniu deuteronomistycznym dziele historycznym lub Pnneateuchu.

W artykule poświęconym badaniom nad Pięcioksięgiem M. Häusl pisze najpierw o narodzinach badań krytycznych i o klasycznych modelach powstania Pięcioksięgu (hipoteza uzupełnień, fragmentów i dokumentów). Potem wspomina C.-D. Iglena, który idąc za wnioskami J. Astruca i J.G. Eichhorna, położył podwaliny tzw. starszej hipotezy dokumentów (2 źródła elohistyczne, źródło jehowistyczne i Deuteronomium). Następnie mówi o „nowszej hipotezie dokumentów”, o wkładzie, jaki w badania wniósł W.M.L. de Wette oraz o sformułowaniu klasycznego modelu czterech źródeł (JEDP [J. Wellhausen]) i zakładanych w tej koncepcji redakcjach. W ostatniej części artykułu autorka wzmiankuje o krytyce modelu czterech źródeł pod koniec XX w. i o powstaniu wielu modeli alternatywnych oraz nakreśla obraz aktualnego stanu badań. Stwierdza, że jest zgoda wśród biblistów co do przyjęcia fundamentalnego dzieła literackiego, które łączy w sobie opowiadania o patriarchach z opowiadaniem o Mojżeszu i eksodusie. Do połączenia tych bloków miałyby dojść w sytuacji kryzysu wywołanego upadkiem państwa północnego w 722 r. przed Chr. (jerozolimskie dzieło historyczne), albo, jak uważa większość uczonych, po utracie państwowości w 586 r. przed Chr. Jest także zgoda w wyróżnianiu materiału kapłańskiego i przedkapłańskiego. Nie ma natomiast jedności, gdy chodzi o charakter materiału kapłańskiego (pismo źródłowe, warstwa redakcyjna, czy jedno i drugie?) i literacko-historyczną ocenę fragmentów uznawanych za przedkapłańskie. Według autorki artykułu, bibliści jednoczą się zaś w wyrażaniu opinii, że historia powstania Pięcioksięgu nie może być zrekonstruowana bez uwzględnienia bloku Joz – 2Krl, przy czym Księga Powtórzonego Prawa pełni funkcję kluczową oraz, że ostateczna redakcja Pięcioksięgu miała miejsce ok. 400 r. przed Chr.

Wartościowym elementem wiadomości zamieszczonych w *Herders Neues Bibelllexikon* jest znaczenie imienia, nazwy lub hasła z języka oryginalnego (np. *Abdi* [hebr. „mój sługa”], s. 2; *Telach* [akk. „złamanie”], s. 733). Szkoda tylko, że gdzieś tam i to przy hasłach ważnych tego rodzaju informację pominięto (np. przy *Apokryphen und Pseudoepigraphen* [s. 39] lub *Dodekalog* [s. 151]).

Herders Neues Bibelllexikon jest bogato zdobiony kolorowymi, jakością dobrymi i dobrze dopasowanymi do omawianych tematów zdjęciami (ponad 1200). Dostarczają one dodatkowych informacji i razem z dołączonymi do nich krótkimi opisami stanowią niejednokrotnie cenne uzupełnienie artykułu. W orientacji geograficznej, historycznej oraz genealogicznej pomagają liczne szkice map, listy i tabele. Na końcu leksykonu dołączono (ss. 843*-864* [brak ss. 731-842]) tablicę chronologiczną z zestawieniem najważniejszych wyda-

rzeń biblijnych i historii powszechnej oraz 10 dużych map do Starego i Nowego Testamentu oraz starożytnego Bliskiego Wschodu.

Herders Neues Bibellexikon zdobył już sławę hitu wśród biblijnych publikacji. Dla znających język niemiecki – język leksykonu jest przystępny. Pod względem treści prezentuje się jako kombinacja informacji czysto naukowych (odpowiadających aktualnemu stanowi biblijnych badań) i wiadomości bibliistyki pastoralnej. Jako taki może być na pewno cennym narzędziem w pracy specjalistów oraz pomocą dla teologów i wszystkich interesujących się Biblią. *Herders Neues Bibellexikon* to obecnie najbardziej aktualny leksykon biblijny.

ks. Grzegorz Szamocki, Gdańsk

Adriano GARUTI, *Patriarca d'Occidente? Storia e attualità*, Edizioni Studio Domenicano, Bologna 2007, ss. 246.

W wydaniu *Annuario Pontificio* z 2006 r. po raz pierwszy nie umieszczono wśród oficjalnych tytułów, które opisują posługę biskupa Rzymu, określenia „Patriarcha Zachodu”. Pytanie o przyczynę tej zmiany znalazło odpowiedź w komunikacie Rady ds. Jedności Chrześcijan z 22 marca tego samego roku. Fakt, iż komunikat pochodzi od organu związanego z ekumenizmem a nie np. z Kongregacji Nauki Wiary bardzo mocno ukazuje przede wszystkim ekumeniczne implikacje i także same intencje ze strony tego, któremu powierzono posługę powszechnego prymatu. Wspomniana rezygnacja została umotywowana tym, iż jest to *de facto* usunięcie tytułu, który nigdy nie oddawał zachodniej interpretacji roli biskupa Rzymu; nie był też nigdy związany ze świadomością, z jaką papieże wykonywali swoją posługę w ciągu wieków. Byłaby to więc eliminacja określenia, które nie ma praktycznego znaczenia. Jednak w katolickiej dyskusji okresu posoborowego wokół roli papieża w procesie ekumenicznego zjednoczenia i próbach opisu posługi prymatu w ewentualnym przyszłym zjednoczonym Kościele, funkcja patriarchalna biskupa Rzymu odgrywała niepoślednią rolę. Czytelne odróżnienie trzech poziomów posługi (diecezjalnej wobec miasta, patriarchalnej i powszechnej) postulował też sam J. Ratzinger, zanim objął posługę prefekta Kongregacji Nauki Wiary.

Książka Adriano Garutiego, włoskiego franciszkanina, profesora na Uniwersytecie Laterańskim, a wcześniej przez dwadzieścia lat także pracownika sekcji doktrynalnej Kongregacji Nauki Wiary, stanowi próbę spojrzenia na sytuację już z perspektywy zmiany, jaka dokonała się w tytulaturze papiejskiej. Są w niej obecne także pierwsze reakcje, jakie pojawiły się po stronie prawosławnej oraz odniesienie się do nich ze strony autora książki. Dodatkowym